# Egedy Gergely
# Nagy-Britannia külpolitikája Margaret Thatcher miniszterelnöksége idején*

## A neokonzervatív fordulat háttere

1979 tavaszán a Munkáspárt már nem azzal a Konzervatív Párttal állt szemben, amellyel 1974-ben vagy 1970-ben kellett megküzdenie. Margaret Thatcher vezetésével a párt egy radikális programot tett a magáévá: nyíltan szakított a háború után folytatott „pragmatikus paternalizmussal", és „ellenforradalmat" hirdetett meg az egyén szabadságának jelszavával. A háttér megértéséhez először is vizsgáljuk meg a társadalmi változásokat, ezt követően tekintsük át a neokonzervativizmus eszmei gyökereit, majd pedig szóljunk arról a politikusról, akit teljes joggal nevezhetünk a változások motorjának, vagyis Margaret Thatcherről.

### A társadalmi kontextus

A hetvenes évek igen mély változásokat hoztak az előző évtizedhez képest. A változásoknak jó tükre a sajtó, amelyben a „vigadó Londonról" szóló tudósításokat gyorsan háttérbe szorították a válságokról, a munkanélküliségi statisztikákról, a sztrájkokról és a bűnözés növekedéséről szóló beszámolók. Egy újságíró szavaival: a hatvanas évek után mintha a „másnaposság" hangulata lett volna úrrá az országon, és „a válságok az élet mindennapos részeivé váltak".

A politikatudomány nézőpontjából úgy is meg lehet ezt fogalmazni, hogy a második világháború alatt kialakult társadalmi konszenzus, amely átsegítette Nagy-Britanniát a talpraállás nehéz évein, ebben az évtizedben megroppant. A legmarkánsabb változás talán a középosztály öntudatának az erősödése volt. Hogy ez mi jelent, az jól kitűnik abból az interjúból, amely az évtized közepén készült egy középkorú londoni nővel.

„Egyszerűen nem értem azokat, akiknek bűntudatuk van a munkásosztállyal szemben. Az emberek mindig is különbözni fognak egymástól, még akkor is, ha mindenkinek ugyanolyan háza és ugyanannyi pénze lesz. Mi mindig gazdagabbak leszünk a fejünkben, mint a munkások, már csak azért is, mert könyveket olvasunk. A munkások manapság sok pénzt kereshetnek, istenem, biztosan van pénzük, gondoljon csak arra,

---

* Az alábbi szöveg a szerző *Nagy-Britannia története 1918–1990* című könyve 12., 14–16. fejezetének az újraközlése. A mű a Kossuth Kiadónál jelent meg 2011-ben Budapesten. A *Grotius* online szerkesztősége itt is köszöni a Kossuth Könyvkiadónak, hogy hozzájárult az újraközléshez.

milyen árakat kérnek. Bosszant, ha az emberek érzelmi okból szavaznak a Munkáspártra. Legjobb barátnőm egyszer a Munkáspártra voksolt, pusztán szubjektív okból, mert akkoriban azt tartotta helyesnek. Edgar megkérdezte: Őrült vagy? Mindent államosítani fognak, és minden részvényedet elveszted!"

A *Sunday Times* 1977 szeptemberében egyenesen azt állította, hogy „a középosztálynak még sosem volt ilyen rossz dolga". Egyre több középosztálybeli az inflációért és anyagi gondjaiért a szakszervezeteket, valójában a munkásságot tette felelőssé. „Egy társadalmi osztály – akárcsak egy birodalom vagy egy nemzet – addig és csak addig marad fenn, amíg nem veszíti el az önmagába vetett hitét" – e figyelmeztetéssel kívánta megerősíteni a középrétegek önbizalmát Patrick Huber, a középosztály „hanyatlásáról és bukásáról" írott, széles visszhangot kiváltó könyv szerzője. Aligha véletlen tehát, hogy a középosztálybeliek közül mind többen szavaztak a konzervatívokra – e fordulat nélkül aligha diadalmaskodhatott volna a thatcherizmus a szigetországban. A tory képviselők egyre nagyobb hányada került ki a Birminghamtől délre eső választókerületekből; e fejlemény világosan jelezte a társadalmi trendek földrajzi vetületét is, a régi északi ipari körzetek további elszegényedését, és a gazdag déli országrészek szerepének a felértékelődését.

Az érem másik oldalaként a hetvenes évek válságai nyomán mintha megfogyatkoztak volna a munkásság reményei a „középosztályosodásra". Erre lehet következtetni azokból a szociológiai felmérésekből, amelyek azt mutatták, hogy számottevően többen sorolták magukat a munkásosztályhoz, mint 10–15 évvel korábban. A fizikai dolgozók tényleges aránya ugyanakkor Nagy-Britanniában is csökkent, akárcsak a többi fejlett országban. Az ipari munkások felfogását jól tükrözi az alábbi vélemény, amelyet a Ford Művek angliai üzemének egyik munkása fejtett ki a szociológusnak:

„Nem kívánok semmilyen előmenetelt, nem úgy állok a munkához. Olyan vagyok, mint az itteniek többsége. Itt dolgoznak, de csak pergetik az órákat, arra várva, hogy történjen valami. Más dolguk van az irodistáknak. Ők a Fordhoz tartoznak. Mi viszont nem, csak dolgozunk itt…"

A konzervatívok 1979-es nagyarányú győzelme ugyanakkor ismét rávilágított arra a régi kérdésre, hogy tulajdonképpen miért is szavaz a brit munkásság negyede-harmada rendszeresen a torykra. Colin Leyes brit politológus a következő feleletet adta: „A meglepően egyszerű válasz az, hogy a munkások inkább egyetértenek a konzervatív, mint a munkáspárti elvekkel. Bár többségük a Munkáspártra szavaz, mert ezt a pártot tekinti érdekei felkarolójának, még ők is hajlamosak arra, hogy egész sor politikai kérdést konzervatív szemmel nézzenek." *A konzervatív nemzet* című könyvében Andrew Gamble joggal mutatott rá arra, hogy a toryk mindig is ügyesen össze tudták egyeztetni saját érdekeik védelmét a különböző társadalmi csoportok megnyerésének szempontjaival. A *Times* publicistájának sűrűn idézett szavai szerint a jeles 19. századi konzervatív államférfi, a szociális reformokat bevezető Benjamin Disraeli „úgy fedezte fel a konzervatív meggyőződésű munkást, mint ahogy a szobrász megérzi az angyalt a márványtömb fogásában". Thatcher nem szociális reformokkal, hanem a kapitalizmusban való érdekeltség megteremtésével igyekezett a munkásság konzervatív hajlamait megerősíteni – és minél több munkást a saját szavazójává tenni.

**Az ideológiai kontextus**

Korszakhatárral felérő választási győzelmüket a Thatcher vezette konzervatívok a „neokonzervativizmus" programjával aratták. Tegyük tehát fel a kérdést: mit is takar ez a fogalom? Milyen eszmékre épült az „újkonzervativizmus"?

Némi – de talán még megengedhető – leegyszerűsítéssel azt felelhetjük erre, hogy a liberalizmus gazdasági elveinek a hagyományos konzervatív társadalmi és kulturális értékekkel való ötvözésére. A neves közgazdász, Milton Friedman egyenesen ezt állította: „Az emberek nem veszik észre, hogy Margaret Thatcher – a nézeteit tekintve – nem is tory. Ő egy 19. századi liberális." Ebben az éles szemről tanúskodó megállapításban igen sok igazság van, ám nem a teljes igazság. Thatcher és követői kiálltak ugyanis olyan alapvető konzervatív értékek mellett is, mint a család vagy a haza – ezek pedig már nem tartoznak bele a liberálisok által hangsúlyozott értékek közé. Kétségtelenül jelentősek és látványosak azonban a különbségek a „paternalista" vagy „egy nemzetben" gondolkodó Disraeli és Macmillan nevével fémjelzett konzervativizmushoz képest. A társadalmi és gazdasági egyenlőség elutasításában ugyan minden konzervatív egyetért, az utóbb említett változat viszont ezt összekapcsolja azzal a meggyőződéssel, hogy a társadalmi hierarchia magasabb szintjeinek nemcsak irányítaniuk kell az alsóbb szinteket, hanem gondoskodniuk is kell róluk. A neokonzervatívok szakítottak e felfogással, s ebből következően gyökeresen átértékelték az állam szerepét. A hangsúlyok máshová kerültek, mindenekelőtt a piac és a vállalkozások maximális szabadságának a biztosítására. A tulajdon felelősségét előtérbe állító tory tradíciók helyére az állam szerepvállalásának minimálisra szűkítése, és – ezzel összefüggésben – a közkiadások lefaragása került.

A neokonzervatív eszmerendszer először az Egyesült Államokban kristályosodott ki a hetvenes években, a hatvanas évek „kulturális forradalmára" adott válaszként. Az amerikai változatban kulcsszerepet játszott a vallás, a jóval szekularizáltabb Nagy-Britanniában sokkal kisebbet. Az eszmetörténeti gyökereket keresve két nevet még e rövid könyvben is ki kell emelnünk. Az egyik a bécsi születésű, majd Angliában és az Egyesült Államokban élő Friedrich von Hayek, aki már 1944-ben megírta az *Út a szolgasághoz* című nagyszabású művét, amely a klasszikus szabad versenyes kapitalizmust védelmezi. Hayek ebben – akárcsak későbbi írásaiban – mindenfajta „kollektivizmust" elutasított, s ennek jegyében nemcsak a totalitárius berendezkedésű rendszereket marasztalta el, hanem a „jóléti államokat" is. Ő azt tartotta ideálisnak, hogy ha az állam nem tesz egyebet, mint hogy garantálja és megvédelmezi a verseny szabályainak érvényesülését, vagyis ha nagyjából az „éjjeliőr-állam" 19. századi koncepcióját vallja. A neokonzervativizmus eszméinek másik kulcsfontosságú forrása a chicagói közgazdasági iskola neves képviselője, a Nobel-díjjal is kitüntetett Milton Friedman volt, aki a *Kapitalizmus és szabadság* című, 1962-ben publikált művében arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szabadság és a hatékony gazdálkodás közötti összhangot egyedül a korlátozatlan versenyen alapuló kapitalizmus tudja megteremteni. E kiindulópontból pedig az a következtetés adódott, hogy az állam semmilyen formában sem avatkozhat bele a gazdasági folyamatokba!

Hayektől eltérően Friedman a gazdasági rendszer etikai dimenzióját még csak fel sem vetette. Az ő nevéhez fűződik viszont a „thatcherista" gazdaságpolitikában kulcsszerepet játszó monetarizmus elméletének a kidolgozása: ez azt a felfogást képviselte, hogy a gazdasági folyamatokat nem a Keynes által javasolt eszközökkel,

hanem a forgalomban levő pénz mennyiségével lehet befolyásolni. E gondolatmenet ismét csak oda vezetett, hogy az államot meg kell fosztani az előző fél évszázadban ráruházott funkcióinak többségétől.

A neokonzervatív eszméket terjesztő „agytrösztök" közül elsősorban a „Politikai Tanulmányok Központját" (Centre for Political Studies) érdemes kiemelni, amelyet Sir Keith Joseph alapított a Heath-kormány bukása után. A konzervatív gondolkodás történetében első ízben fordult elő, hogy – a „neokonzervativizmus" formájában – tudatos és harcias, „téríteni akaró" ideológiává vált! Az intézmény kiadványai a „négy fő érték", vagyis a korlátozott kormányzat, a piacgazdaság, az egyéni szabadság és a stabil pénz népszerűsítésére törekedtek. A CPS „üzenetét" így foglalhatnánk össze: a második világháború után a toryk is beleestek abba a csapdába, hogy feltételezték, létezik valamiféle „harmadik út" a kapitalizmus és a szocializmus között, s ezzel ők maguk is felelőssé váltak a túlfejlesztett „Leviatán-állam" létrehozásáért. Ez pedig gyilkos öleléssel fojtogatja a brit gazdaságot, ezért semmi sem fontosabb, mint mielőbb megszabadulni tőle.

Az intézetet létrehozó Keith Josephet joggal tarthatjuk a neokonzervativizmus talán legbefolyásosabb brit teoretikusának. (Joseph korábban másként gondolkodott: csak 1974-ben „tért meg", s kezdte hirdetni, fanatikus elszántsággal: „Keynes halott!" Szerinte a második világháború után bekövetkezett társadalmi és gazdasági nivellálódás a „tortafelosztó mentalitást" alakította ki, amely abból indul ki, hogy ha egy anyának öt gyermeke van, öt egyenlő részre fogja vágni a tortát. E megközelítés azonban figyelmen kívül hagyja, hogy a gyermekek nem vettek részt a torta elkészítésében, ezért az anya esetében elfogadható az egyenlő felosztás, ám azt már aligha mondhatjuk, hogy a társadalom minden tagja és csoportja egyenlő mértékben járul hozzá az anyagi javak előállításához. Az egyenlőség elve tehát éppen hogy igazságtalansághoz vezet – hangsúlyozta Joseph az *Egyenlőség* című művében és más írásaiban.

**A személyi kontextus**

1975-ben a Konzervatív Párt lecserélte a két egymást követő választásokat is elveszítő vezérét, Heath-t, és – sokak meglepetésére – fennállása óta első alkalommal egy nőt választott elnökké Margaret Thatcher személyében. Ki is volt ő?

Margaret Hilda Roberts a Lincolshire-beli Granthamben született 1925-ben. Apja zöldség- és fűszerkereskedő volt, és gyerekként Margaret rendszeresen segített a boltban, korán megismerte a piacra alapozott gazdálkodás fortélyait. Szorgalmasan tanult: kitartását és a fegyelmezett munkavégzésre való hajlamát valószínűleg apjától, a szigorú antialkoholista metodistától örökölte. Egy ösztöndíj segítségével Oxfordban végezhetett vegyészeti tanulmányokat, sőt a jogi fakultásra is beiratkozott. 1951-ben egy gazdag üzletemberhez, a festékgyáros Denis Thatcherhez ment feleségül: a házaspár egyetértett abban, hogy „a munka az első". 1953-ban ikrei születtek – férjének megértő támogatása és anyagi ereje nélkül Margaret aligha építhette volna fel a saját karrierjét. Mégis inkább a fűszeres lányát, mint a milliomos feleségét látták benne – s joggal.

A karrier első állomását – melyet a konzervatív oxfordi egyetemisták szövetségében végzett munka alapozott meg – a parlamentbe való bekerülés jelentette 1959-ben. Heath kormányában 1970-ben az oktatásügyi tárcát kapta meg. „Az egyetlen férfi a kormányban” – mondta róla a veterán munkáspárti politikus, a lorddá emelt Shinwell. Thatcher nem titkolta, hogy helyteleníti főnökének a következetlenségét, „U-kanyarját”. Politikai mentora Keith Joseph volt, ő ismertette meg vele a szabadpiaci kapitalizmus apostolainak, Hayeknek és Friedmannak a nézeteit. Pártelnökké választása meglepetést keltett; egy tory politikus így nyilatkozott róla: „Törődnünk kell ezzel a tapasztalatlan asszonnyal, a megfelelő vágányon kell tartanunk őt.”

A párton belül igen sokan nemcsak Thatchertől, hanem az általa felkarolt eszmevilágtól is idegenkedtek, mert az épp azt a középutat utasította el, amelyre – jobbról és balról egyaránt – előbb-utóbb minden brit kormány rálépett, s amelyen a politika kulcskérdései általában megoldódtak. E tábor egyik tekintélyes képviselője, Sir Ian Gilmour szerint Thatcher azt szimbolizálta, hogy *mi nem* a konzervativizmus. Gilmour nem rejtette véka alá, hogy a párt új vezetőjében veszélyes szélsőségest lát. „Egyesek meg akarják osztani az országot. A mi feladatunk az, hogy egyesítsük. És erre csak a mértékletesség képes. A szélsőség megoszt, a mértékletesség gyógyít” – hangsúlyozta.

## A „különleges kapcsolat” feltámasztása (1979–1983)

Bár Thatcher egész pályafutása alatt Winston Churchillt tekintette példaképének, nemcsak a konzervativizmusról vallott felfogásában különbözött tőle, hanem abban is, hogy míg az utóbbinak a nemzetközi politika volt a szenvedélye, róla ezt nem lehetett elmondani. Életrajzírói szinte mind ki is emelik: a gazdasági ügyektől eltérően a külpolitikai kérdésekben Thatcher kifejezetten tapasztalatlanul és tájékozatlanul kezdte meg miniszterelnöki munkáját. (E körülmény nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy eleinte sokan lebecsülték őt a pártján belül.) Természetes realitásérzéke viszont többnyire mégis jó iránytűnek bizonyult a számára.

### A NATO „kettős” határozata

A külföldiekkel szemben Thatcher roppant gyanakvó volt – talán azért is, mert nem tudott velük a saját nyelvükön beszélni. Ez az akadály azonban nem állt fenn az Egyesült Államokkal szemben. Találóan írja Evans: a thatcheri külpolitika megértésének kulcsa annak a felismerése, hogy a miniszterelnök az amerikaiakat „tiszteletbeli angoloknak” tekintette, az európaiakat viszont idegeneknek, „valódi külföldieknek”. Az ő szemében ezért az „atlanti szolidaritásnak”, az Egyesült Államokhoz fűződő kivételes viszonynak abszolút elsőbbsége volt minden mással szemben. A korábbi fejezetekben láttuk: a brit–amerikai „különleges kapcsolat” valójában mindig is a prioritások közé tartozott a második világháború utáni brit külpolitikában, de arról is volt szó, hogy ez fokozatosan veszített egykori jelentőségéből. Ez elsősorban a briteket zavarta, elvégre ők sokkal inkább rászorultak az amerikaiakra, mint fordítva. Thatcher megkísérelte, hogy újra „különleges” tartalommal töltse meg ezt a kapcsolatot, s próbálkozása nem

maradt eredménytelen. A szálak szorosabbra fonásában fontos szerepet játszott Ronald Reagan és Margaret Thatcher egymás iránti személyes rokonszenve, szellemi és világnézeti rokonsága. A kettőjük közötti viszony valóban megérdemli a „különleges" jelzőt.

A brit–amerikai együttműködés legfontosabb területe – a bipoláris világrend logikájából adódóan – a Szovjetunióval kapcsolatos politika volt. Nem hatásvadászó retorika, hanem a legőszintébb meggyőződés mondatta Thatcherrel: „a szovjet veszély mindig is jelen volt, és jelen is marad". Ismeretes, hogy a hetvenes évek végére megtorpant az „enyhülés" folyamata, miután a Szovjetunió 1979-ben végrehajtotta afganisztáni intervencióját. A légkör megfagyásához hozzájárult a közép-hatótávolságú rakétákról kibontakozó vita is. Ennek az előzménye az volt, hogy az évtized második felében az oroszok SS–20-as típusú új közép-hatótávolságú rakétákat telepítettek közép-európai vazallusaik területére. 1979 decemberében a NATO úgy döntött – Thatcher messzemenő egyetértésével –, hogy ha Moszkva nem szereli le új rakétáit, akkor Washington Cruise-rakátákat és robotrepülőgépeket állít hadrendbe a kontinens nyugati felén. A tárgyalásokat és a fegyverkezést összekapcsoló úgynevezett „kettős határozat" Nagy-Britannia vonatkozásában azt irányozta elő, hogy a javaslat elutasítása esetén 160 robotrepülőgépet telepítenek a területére. E terv felélesztette az ötvenes évek végének békemozgalmát, a CND-t, amelynek az egyik fő szimpatizánsa, E. P. Thompson történész széles visszhangot keltő cikkben állította: ha kitörne a harmadik világháború, annak a legfőbb oka az lesz, hogy oly sokáig készültek rá a katonai konfrontáció bűvkörében élő szuperhatalmak.

A Thatcher-kormány álláspontja viszont az volt, hogy amíg a Szovjetunió fölényben van a hagyományos fegyverzet terén, addig a britek nem nélkülözhetik a saját nukleáris arzenált. A NATO védelmi stratégiája ugyanis arra épült, hogy „a hirtelen meginduló szovjet hadsereggel szemben" csak atomfegyverekkel védhető meg a kontinens nyugati fele. London ezért – Párizshoz hasonlóan – határozottan elutasította, hogy a szovjet–amerikai tárgyalásokon az ő fegyvereit is figyelembe vegyék – amit egyébként az oroszok visszatérően követeltek.

A hasonló világlátás és a szovjet törekvések azonos megítélése azonban nem jelentette azt, hogy Thatcher mindenben egyetértett volna Reagan elnökkel. Számára a brit nemzeti érdek képviselete volt a legfőbb – s ennek kapcsán olykor még a szövetségesével is ütközött. Amikor például Lengyelországban bevezették a szükségállapotot 1981-ben, Washington megtiltotta az amerikai vállalatokkal szerződéses kapcsolatban álló nyugat-európai cégeknek, hogy részt vegyenek a kontinens nyugati fele és Szibéria között tervezett gázvezeték felépítésében. Reagan elnök kívánságának teljesítése érzékeny veszteséget okozott volna az érintett – köztük brit – cégeknek. Thatcher képmutatással vádolta Washingtont, mondván, hogy miközben az európaiaktól a Kelettel folytatott kereskedelem felfüggesztését várja el, saját maga nagy mennyiségű búzát ad el a Szovjetuniónak. Ezért aztán arra biztatta a brit vállalatokat, hogy ne vegyék figyelembe az amerikai tiltást, és tegyenek eleget a szovjetekkel kötött egyezményeknek.

**„Adjátok vissza a pénzemet!”**

A brit külpolitikát szinte tendenciaként jellemezte: minél erősebb volt az Amerika iránti elkötelezettsége, annál inkább csökkent az Európa iránti nyitottsága. A tétel fordítva is áll: Heath volt a legkevésbé Amerika-párti tory kormányfő a század második felében. Az „atlantista” Thatcher a legkevésbé sem osztotta az utóbbi lelkesedését az európai integráció eszméje iránt. Ellenkezőleg, kifejezetten gyanakvóan és elutasítóan viszonyult iránta. Számos alkalommal érzékeltette, hogy hazájának a jövőjét nem egy bürokratizált nemzetek fölötti szervezet keretében képzeli el. „Ők”, „azok” – csak így, leplezetlenül pejoratív felhanggal emlegette kontinentális szövetségeseit. Nem meglepő tehát, hogy beköltözését a Downing Street 10-be nem fogadták kitörő lelkesedéssel a „Párizs–Bonn”-tengely akkori vezetői, Giscard D’Estaing francia elnök és Helmuth Schmidt német kancellár. Az Elysée-palota arisztokratikus ura csak így jellemezte az új brit miniszterelnököt, miután az nem éppen „eurokonform” stílusban kezdte követelni „a saját pénzét” az Európai Közösség 1979 novemberében tartott dublini csúcsértekezletén: „La fille d’epecier” – „a fűszeres lánya”…

Thatcher követelése azonban nem volt teljesen alaptalan. Már utaltunk arra, hogy a kései csatlakozásért Nagy-Britanniának azzal kellett fizetnie, hogy el kellett fogadnia a reá nézve felettébb előnytelen „közös mezőgazdasági politikát”. Emiatt London ténylegesen többet fizetett be a közös kasszába, mint amennyit onnan visszakapott, és amikor Thatcher fellépett azzal az igénnyel, hogy „Adjátok vissza a pénzemet”, a briteknek járó visszatérítés mértékére utalt. Világossá tette: „Nem játszhatom a Gazdag Nővért a Közösséggel szemben, miközben saját választóimat is arra kérem, hogy mondjanak le az egészségügy, az oktatás, a jóléti és egyéb területek fejlesztéséről.” Bár a franciák szerint a Thatcher által támasztott igény nem volt „közösségi gondolat”, végül megemelték a szigetországnak visszajáró összeget, 1984-től pedig a brit befizetések mértékét az ország GNP-jének, bruttó nemzeti termékének az arányában állapították meg. Ez egyértelműen méltányosabb volt a korábbi számítási rendszernél. A közös agárpolitikát ugyan nem tudta kiiktatni Thatcher, bármennyire is szerette volna, de harcias fellépésével így is többet ért el, mint amennyire akár a hívei is számítottak. 1983-ban ő is aláírta az ünnepélyes nyilatkozatot az „Európai Unióról”, de fenntartotta meggyőződését, hogy az átkeresztelt integrációs szervezet sem vezethet a nemzeti szuverenitás fokozatos leépítéséhez.

**A falklandi háború**

Thatcher politikai hitvallásának egyik fontos eleme volt az a törekvés, hogy a britek régi nemzetközi tekintélyét helyreállítsa. Erre rendkívül kedvező lehetőség kínálkozott, amikor Argentína diktátora, Galtieri tábornok azzal próbálta megerősíteni ingataggá vált otthoni helyzetét, hogy 1982 elején váratlanul megszállta az Atlanti-óceán déli részén fekvő, brit fennhatóság alá tartozó Falkland (Malvinas-) szigeteket. 1982 áprilisa előtt valószínűleg még azok sem tudtak sokat e szigetcsoportról, akik nem veszítették el az érdeklődésüket az egykori birodalom iránt. Az 1833 óta folyamatosan brit kézen levő szigetekre az argentin állam is igényt tartott, de a zömmel juhtenyésztésből élő mintegy 1800 lakos angol anyanyelvű volt, és nem kért Buenos Aires gyámkodásából. Galtieri a brit hódítás 150. évfordulójára időzítette a támadást, amely Dél-Georgia

szigetének a megszállásával kezdődött, és azzal folytatódott, hogy április 2-án argentin egységek partra szálltak a Falkland-szigeteken. A roppant kis létszámú brit helyőrség ellenállását gyorsan legyűrték. Buenos Airesben hatalmas tömeg ünnepelte a „győzelmet" az elnöki palota előtt – ott, ahol nem sokkal korábban még a diktatúra ellen tüntetőkre lőttek a katonák.

A „világ végén" kibontakozó konfliktusra Thatcher csak egyetlen választ tartott elképzelhetőnek: a fegyvereset. S ebben a britek csaknem egyöntetű támogatására is számíthatott – a közvélemény-kutatások szerint a lakosságnak legalább 80 százaléka egyetértett vele, nagyságrendekkel többen tehát, mint a gazdaságpolitikai intézkedéseivel. Az átlagember valahogy így gondolkozhatott, Hobsbawmot idézve:

„Országunk évtizedek óta hanyatlik, a külföldiek pedig csak egyre gazdagodnak és fejlődnek. Mindenki lenéz minket, és még a futballban sem tudjuk megverni az argentinokat… És most eljutottunk oda, hogy egy rakás idegen úgy véli, egyszerűen csak beküldheti a katonáit brit területre. Feltételezik, hogy a britek már annyira kikészültek, hogy semmit sem tudnak válaszolni… Nos, ez az utolsó csepp a pohárban, valaminek történnie kell…"

Thatcher kitűnő érzékkel látta meg azt a lehetőséget, amelyet egy dél-atlanti tengeri hadjárat betölthet a brit nemzeti egység megerősítésében és a belső feszültségek tompításában. Tény ugyanakkor, hogy egy olyan háború vállalása, amelynek a hadszíntere az anyaországtól 8 ezer mérföldre (több mint 14 ezer kilométerre) feküdt, a legkevésbé sem volt kockázatmentes. A falklandi invázió hírére Thatcher rendkívüli kabinetülést hívott össze, bejelentve: „Uraim, harcolnunk kell!" Lord Carrington külügyminiszter benyújtotta lemondását, önmagát nevezve felelősnek azért, hogy a dolgok idáig jutottak. Helyére Francis Pymet nevezte ki Thatcher, de az irányítást mindvégig a saját kezében tartotta. Április elején kifutott Portsmouth-ból a brit flotta, több mint száz hadihajó, 28 ezer katonával. Sietni kellett, mert a déli féltekén közeledett a tél.

Hogyan viszonyultak az eseményekhez London szövetségesei? A Reagan-adminisztráció igen jó viszonyt ápolt Argentínával, s erre Galtieri tábornok épített is, ám csalódnia kellett: döntési kényszerhelyzetben Washington természetesen Londont választotta, és szankciókat léptetett életbe a dél-amerikai állammal szemben. Az Európai Közösség államai is kiálltak Nagy-Britannia mellett, s gyorsan elrendelték a kért szankciókat. Eközben, május elején egy brit tengeralattjáró elsüllyesztette az argentin flotta egyetlen nehézcirkálóját, a *Belgrano tábornok*ot – az eset azért keltett nagy visszhangot, mert a hajó a hadműveleti területen kívül tartózkodott. A brit flotta ötven nap alatt érkezett meg a szigetcsoporthoz, és május 20-án megkezdődött a partraszállási akció. Az argentinok három hétig tudták tartani magukat, s veszteségeik nagyobbak voltak, mint a briteké. Az utóbbiak 255 katonát és hat hajót veszítettek. Thatcher sokat kockáztatott – de sokat is nyert. Elhíresült beszédében így vonta meg a mérleget:

„Amikor elkezdtük, akkor ott voltak a habozók és a nyúlszívűek, azok, akik úgy vélték, többé már nem vagyunk képesek olyan nagy tettekre, mint egykor, akik azt gondolták, a hanyatlásunk visszafordíthatatlan, többé nem lehetünk azok, amik voltunk, hogy Nagy-Britannia már nem az a nemzet, amely egy gyarmatbirodalmat épített fel, és a világ egynegyedét uralta. Nos, ők tévedtek!"

## A második Thatcher-kormány (1983–1987)

Ha Galtieri tábornok diktatúrája nem bocsátkozik bele a roppant kockázatos kalandba, 1983 júniusában Thatcher igen könnyen vereséget szenvedhetett volna a választásokon, s a „thatcherizmus” csak epizód marad a brit történelemben… Így viszont a Konzervatív Párt „földcsuszamlásszerű” győzelmet aratott: 397 mandátumot nyert, míg a Munkáspárt csak 209-et, a szociáldemokraták és a liberálisok pedig együttesen is csak 23-at. A toryk tehát növelni tudták mandátumaik számát 1979-es képest, míg a Munkáspárt pozíciója még tovább gyengült. Kétségtelen, ez az eredmény mindenekelőtt a falklandi háború sikerének köszönhető, de még ezt beszámítva is figyelemre méltó, ha arra gondolunk, hogy 1983-ra a munkanélküliek száma elérte a hárommilliót, s a beruházások volumene pedig 33 százalékkal az 1979-es szint alatt maradt.

### A bányászsztrájk és a reprivatizáció felgyorsítása

Ilyen gazdasági mutatók mellett semmiképp sem volt egyszerű nyerni, a szerencse azonban nélkülözhetetlen eleme a politikai sikernek, s Thatchert nem csak Galtieri tábornok segítette, hanem a Munkáspárt vezetése is. Michael Foot irányításával a párt a realitásokkal nem számoló, doktriner baloldal elveit képviselve lépett fel: választási programjában még az egyoldalú nukleáris leszerelés mellett is síkraszállt. Az afganisztáni intervenció nyomán kialakult második vagy „kis hidegháború” légkörében ez aligha volt józan döntés, és felettébb hitelesen csengett Thatcher véleménye, miszerint a Labour Party ezzel „csak Moszkvának szerezne örömet”. A párt lándzsát tört az Európai Közösségből való kilépés mellett is, és sürgette a reprivatizált cégek újbóli államosítását. A választási eredményekről készített szociológiai elemzések kimutatták: a toryk immár a szakképzett munkások többségét is a maguk oldalára tudták állítani – a Labour Party pedig egyre inkább a „páriaosztály” pártjává vált, a munkanélkülieknek, a világpiac által lassú kínhalálra ítélt északi ipari központoknak és „slumosodó” városaiknak a pártjává. Míg Észak-Angliában a párt a voksok több mint 40 százalékát gyűjtötte be, a jómódú Dél-és Délkelet-Angliában csak 15–16 százalékot kapott.

A második Thatcher-kormány prioritásai lényegében nem változtak az elsőéhez képest: a miniszterelnök még nagyobb elszántságot ígért azon területeken, ahol addig nem sikerült az elképzeléseit valóra váltania. E törekvést tükrözte az új kormány személyi összetétele is. A kulcsfontosságú pénzügyi tárca élére Nigel Lawson került, aki – sikeres gazdasági szakújságírói pályafutás után – 1979-től pénzügyi államtitkárként, 1981-től pedig energiaügyi miniszterként dolgozott a kormányban. (A magyar tévénézők által is kedvelt, a főző-műsoraival híressé vált Nigella Lawson édesapja.) A tárca addigi vezetőjét a Foreign Office élére helyezték; Geoffrey Howe-nak ez régi kívánsága volt. Norman Tebbit csak októberben került az általa kért Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium élére, miután Thatcher másik bizalmasa, Cecil Parkinson kénytelen volt lemondani a titkárnőjével folytatott viszonya miatt kirobbant botrány miatt. A kabinet

leggazdagabb tagját, az igen népszerű Michael Heseltine-t hadügyminiszterré nevezte ki a kormányfő, tőle remélve a rakétatelepítés ellenzőinek a lecsendesítését.

1984 márciusában a kormány olyan ellenállásba ütközött, amilyenre nem akadt példa az előző ciklus során: a szénbányászok sztrájkjába. Ez szinte két táborra osztotta az országot! A dráma egyik főszereplője a bányászszakszervezet elnöke, Arthur Scargill volt, egy olyan ház szülötte, melyben sem meleg víz, sem pedig villany nem volt. Ő Fidel Castrót tekintette példaképének, és szemernyi kétséget sem táplált afelől, hogy egy bánya nem lehet veszteséges; a „gazdaságtalan" kifejezést a kapitalista üzletemberek és közgazdászok találták ki. Vele szemben a nem kevésbé fanatikus Ian MacGregor állt, a „sztármenedzser", akit a kormány a brit acélipari óriás, a British Steel „megedzése" után az Országos Szénhivatal elnökévé nevezett ki. És a háttérben ott volt persze Thatcher, készen a szakszervezetek „megleckéztetésére".

Az egy éven át (!) tartó erőpróbából a kormány került ki győztesen, de ezért nagy árat fizetett, s nemcsak az importált szén magasabb költségei miatt, hanem a társadalmi feszültségek jelentős kiéleződése miatt is. Scargill nem ismerte be a vereséget, azt állította, hogy az „győzelem álruhában", MacGregor viszont a többszörösét költötte el annak, amit a bányák egy részének a bezárásával megtakarítani remélt. Thatcher úgy értékelte a történteket, mint a falklandi háborút: „hasznos befektetés" a jövő szempontjából… Mi sem tükrözte jobban a konzervativizmus „egy nemzetben gondolkodó" és thatcheri változatának a különbségét, mint az idős Macmillannak, „Stockton grófjának" a felszólalása a Lordok Házában a bányászok védelmében…

Felgyorsult a reprivatizációs program végrehajtása is. A legnagyobb bevételt a távközlési szektor óriásának, a British Telecomnak három lépcsőben történő kiárusítása hozta. A Jaguár után 1987-ben sor került a patinás Rolls-Royce eladására is. 1986-ban magánkézbe adták a British Gas részvényeit is, és reprivatizálták a British Airways légitársaságot. A kormány ugyanakkor vigyázott arra, hogy fokozatosan hajtsa végre a cégek magánosítását: az állami vállalatok részvényeinek a piacra ömlése megzavarta volna a tőzsde működését, és indokolatlanul lenyomhatta volna az árakat is. 1984-ben a részvénytőke nagysága alapján rangsorolt 500 legjelentősebb nyugat-európai vállalat között 217 brit volt.

A munkanélküliséggel a második Thatcher-kormány sem boldogult: aránya 1985-re elérte az aktív korú lakosság 13 százalékát! A szociálpolitika vonatkozásában említsük meg, hogy a kormányzat tett egy kísérletet az 1978-ban bevezetett állami jövedelem alapú nyugdíjrendszer (State Earnings-Related Pensions) megbontására, a „nyugdíjat vásároló demokrácia" eszméjének a jegyében, a próbálkozás azonban kudarcba fulladt. Akárcsak az oktatási tárca irányítását átvevő Joseph azon törekvése, hogy a felsőoktatásban – a tandíjak emelésével párhuzamosan – „építsék le" az ösztöndíjakat, s a hallgatók csak diákhiteleket kapjanak. Lawson tovább csökkentette az adókat: egy „átlagos" cégigazgató 1984-ben havi 632 fonttal többet vitt haza, mint 1979-ben! Az 1984-es adókorrekcióknak köszönhetően azonban valamit minden kereső kategória nyert, és az újabb választások közeledtével a pénzügyminiszter mérsékelte a monetarista szigort. Az egészségügyi tárca még az AIDS-elleni felvilágosító kampányokra is áldozott – a gyilkos vírus a nyolcvanas évek közepére vált fenyegető problémává a szigetországban.

1987-es kampányukban a toryk azt állították, hogy „visszájára fordították a hanyatlást”, s Nagy-Britannia Nyugat-Európa leggyorsabban fejlődő országává vált. 1990-ben, távozásakor Thatcher azt hangoztatta, hogy az országot sokkal jobb állapotban adja át, mint amilyenben tizenegy évvel korábban találta. Mit fűzhetünk ehhez hozzá, a gazdasági statisztikák részleteibe való belebonyolódás nélkül?

**Gazdasági sikerek – és kérdőjelek**

1982 és 1986 között a brit gazdaság éves átlagban 2,6 százalékos növekedést mutatott, sőt 1987-re a 3 százalékot is elérte. Ez a növekedési ráta kétségtelenül jónak mondható, ám az is tény, hogy a britek élvonalba kerülése elsősorban a többiek fejlődésének a lelassulásából következett. Ez a 2,6 százalék ugyanis nem különbözött jelentős mértékben attól a növekedési ütemtől, amely a korábbi évtizedekben jellemezte a brit gazdaságot – s amellyel annak idején elmaradt vetélytársai mögött.

A termelékenység ebben az időszakban, a Thatcher-éra „legjobb éveiben” 3,5 százalékkal javult; ez a mutató a japán gazdaságéval vetélkedett, tehát mindenképp tiszteletet parancsoló eredmény. A hatékonyság javulásával kapcsolatban azonban nem lehet szó nélkül hagyni, hogy e siker fő forrása a társadalmi tűréshatárt súroló, hatalmas arányú munkanélküliség volt. Viszonylag könnyű az összes veszteséges üzem leállításával javítani a termelékenységet – a nehezebb, de megkerülhetetlen feladat a magas termelékenységet egy sokkal több embert foglalkoztató gazdaságban is fenntartani. (Mint például Japánban.) Még azt is tegyük ehhez hozzá, hogy a termelékenység javulása elég egyenetlenül oszlott meg az egyes ágazatokban. Az amerikai Fordnak a nyugat-németországi gyárában például jóval magasabb volt a termelékenység, mint az angliai üzemében. Bár a termelés technikai feltételei nagyjából azonosak voltak, egy Ford Escort előállítása az NSZK-ban sokkal kevesebb időbe telt, mint Angliában.

És fontos a harmadik megjegyzés is: a gyáripari termelés abszolút volumene egyáltalán nem tartott lépést a termelékenység növekedésével, sőt egyes ágazatok még az 1979-es szintet sem érték utol 1990-re. Igaz persze, hogy e „hagyományos” szektor Európa más országaiban is hanyatlott; Richard Vinen fogalmazásában Thatcher nem tett egyebet, mint hogy a haldoklóról lekapcsolta a lélegeztetőgépet. E megállapítások talán segítenek egy árnyaltabb kép felrajzolásában. 2000-ben a thatcherizmussal szemben egykor igencsak éles kritikát megfogalmazó Andrew Gamble ezt az értékelést adta: „Volt javulás a nyolcvanas években, de nem volt csoda.” E sorok szerzője úgy véli, ezzel nagyjából egyet is lehet érteni…

**A brightoni merénylet**

Míg a brit gazdaság átalakításáról Thatchernek felettébb határozott elképzelései voltak, az északír válság rendezésére semmilyen átgondolt koncepcióval nem rendelkezett. Pedig ennek a szükségességére idejekorán figyelmeztette az a merénylet, amely már 1979 tavaszán kioltotta északír-ügyi miniszterré kiszemelt hívének életét:

Airey Naeve autójába a londoni Alsóház parkolójában csempészte be az IRA a bombát. Nem sokkal később pedig, 1979 augusztusában Lord Mountbatten, az utolsó indiai alkirály lett terrorista támadás áldozata.

Amikor Thatcher miniszterelnök lett, az északír közvélemény figyelmét elsősorban az IRA bebörtönzött tagjainak tiltakozó kampánya foglalkoztatta. Az előzmények még a munkáspárti kormányzat idejére nyúltak vissza: a szabadságvesztésre ítélt IRA-tagokat megfosztották a politikai fogoly státustól, amely presztízs- és gyakorlati okokból egyaránt kedvezőbb volt a számukra. Ezért ők előbb a börtönruha viselését tagadták meg, majd – 1981 márciusától – tízen, köztük az IRA „ideiglenes szárnyának" az egyik vezére, Bobby Sands halálig tartó éhségsztrájkba kezdtek. 1981 szeptemberétől az ide „száműzött" anti-thatcherista Prior vette át az északír-ügyi tárcát, s ő megpróbálta „puha" elveit érvényesíteni. Az általa megreformált északír parlamentet azonban végül mindegyik jelentősebb politikai csoportosulás bojkottálta: a két nagy protestáns párt, az Unionista és a Paisley tiszteletes vezette Demokratikus Unionista Párt éppúgy, mint az IRA politikai szervezeteként működő Sinn Fein és a mérsékelt katolikus Szociáldemokrata Munkáspárt (SDLP). A szélsőségek háttérbe szorítására és a politikai centrum erősítésére irányuló kísérlet újra kudarcba fulladt – Angliával ellentétben Észak-Írországban igen gyenge hagyományai vannak a politikai középútnak.

1984 októbere egy addig példátlan eseménnyel hívta fel a figyelmet a válság megoldatlanságára: a kormányfő hajszál híján maga is merénylet áldozata lett a brightoni Grand Hotelben. Thatcher a konzervatívok szokásos évi kongresszusának idejére szállt meg a patinás épületben – amikor 12-én hajnalban felrobbant az IRA által elrejtett bomba, még égett lakosztályában a lámpa…. Nem sokon múlt, hogy a toryknak nem kellett új kormányt alakítaniuk – szinte minden vezető politikusuk ott volt. Négyen haltak meg, a sebesültek között volt Tebbit is, akit a romok alól ástak ki.

Thatcher másnap „menetrend szerint" megtartotta a beszédét Brightonban, amivel kivívta a sajtó elismerését, ám a terrorista eszközök jogos elítélésén túl nem sokat tudott üzenni Észak-Írországnak. Mivel Ulsterben kudarcot vallott, 1985 őszén az Ír Köztársasággal állapodott meg – bizonyítandó a hazai és a nemzetközi közvélemény előtt, hogy a válság megoldásán fáradozik. Dublin bevonásával egyúttal a mérsékelt katolikus SDLP régi kérését is teljesítette. 1985 novemberében a Belfast mellett fekvő Hillsborough-ban a brit miniszterelnök fordulópontnak kikiáltott egyezményt írt alá ír kollégájával, Fitzgeralddal. Utólag elmondható: e megállapodás egyáltalán nem bizonyult olyan nagy horderejűnek, amilyennek annak idején gondolták – s amiért az északír protestánsok felháborodtak és „árulást" kezdtek emlegetni. Felzúdulásukat az váltotta ki, hogy Nagy-Britannia „véleménynyilvánítási" jogot adott az Ír Köztársaságnak az északír ügyeket illetően, cserében viszont Dublin elismerte, hogy a szigetet kizárólag a hat északi grófság lakosságának a beleegyezésével lehet egyesíteni. Az ír kormány ezzel *de facto* lemondott az országegyesítés 1921 óta hangoztatott követeléséről. Paisley tiszteletes mégis azt harsogta, hogy „ha ez az út Dublinba vezet, Észak-Írország unionistái akár haláluk árán is ellent fognak állni". Az ulsteri politikai reakciókat csak a legritkább esetben lehet racionálisan megmagyarázni… London fő célja a radikális Sinn Fein további megerősödésének a megakadályozása volt, de ezt csak nagyon rövid időre tudta elérni.

Az erőszak hulláma nemcsak Észak-Írországban jelentkezett, hanem jó néhány angol városban is, leginkább pedig a futball-stadionokban. Emlékezetes, hogy 1985

májusában Brüsszelben a Liverpool–Juventus BEK-döntőn a brit szurkolók súlyos tragédiába forduló botrányt csináltak, de ez nem állt hazai előzmények nélkül. A Munkáspárt a thatcheri politikát ültette a vádlottak padjára, azt állítva, hogy a vandálok a „munkanélküliség áldozatai", a képlet azonban sokkal összetettebb volt. A leghírhedtebb szurkolók ugyanis az elegáns londoni Chelsea csapatát biztatták. A társadalom támogatta Thatchert, amikor hadat üzent a futball-huliganizmusnak, azzal viszont már sokkal kevesebben értettek egyet, hogy a miniszterelnök igyekezett rokonítani az erőszaknak ezt a megnyilvánulását a bányászok sztrájkjával.

**A keleti nyitás**

A nyolcvanas évek közepére minőségileg új elemet hozott a kelet–nyugati erőegyensúly viszonylatába Reagan elnök nevezetessé vált „űrfegyverkezési" terve. Ez lényegében azt célozta, hogy egy olyan rendszert telepítsenek a világűrbe, amely még az előtt el tudja fogni és meg tudja semmisíteni a szovjet interkontinentális rakétákat, mielőtt azok elérhetnék az Egyesült Államok területét. A hivatalosan nevén „Stratégiai Védelmi Kezdeményezés" (SDI), amelynek részletes kidolgozásához 1984-ben kezdett hozzá Washington, nem kis zavart váltott ki Nyugat-Európában. A britek álláspontját két vonás jellemezte. Egyrészt úgy látták, hogy a költséges program a Szovjetuniót olyan újabb fegyverkezési versenyre kényszerítheti, amelybe végképp belerokkan, s ennyiben hasznosnak ítélték (noha kételkedtek a technikai megvalósíthatóságát illetően). Másrészt viszont, s ez még fontosabb, komoly aggodalmat is keltett, hogy ha Amerika sebezhetetlenné tudja tenni magát, akkor már sokkal kevésbé fogja érdekelni Európa sorsa. Thatcher biztos volt abban, hogy Nyugat-Európa biztonságát negyven éven át a nukleáris ellencsapás lehetősége garantálta – s ha a rakétaelhárító rendszerek fejlődése használhatatlanná teszi a nukleáris ütőerőt, Európa ismét egy olyan háború színtere lehet, amelyben a hagyományos fegyverek a főszereplők. Ebben pedig az oroszok voltak az erősebbek.

Valószínűleg e szempontokkal is összefüggött az a meglepő fordulat, hogy a második Thatcher-kormány nyitott a Kelet felé. Howe szerint a nukleáris háború veszélye ébresztette rá Thatchert a Szovjetunióhoz fűződő viszony javításának szükségességére. Vélhetően az a számítás is közrejátszott, hogy a leghatékonyabban a kapcsolatok kiszélesítésével lehet fellazítani és megváltoztatni a kommunista államok társadalmait. A nyitás első lépése pedig épp Magyarországhoz kapcsolódott. Ez nem volt véletlen: az akkori budapesti brit nagykövet, Peter Unwin úgy fogalmazott, hogy „ez az ország… a kommunizmus elfogadható arcát mutatja". 1983-ban Howe külügyminiszter járt hazánkban, Thatcher pedig 1984 februárjában érkezett Budapestre. Kétnapos látogatásáról úgy nyilatkozott, hogy „most már jobban ért bizonyos dolgokat, mint 48 órával korábban". De hogy ez alatt mire gondolt, az igazából csak az emlékirataiból, az 1993-ban publikált *Downing Street Years*ből derült ki. Jó szemű megfigyelőként pontosan felmérte, hogy a nyugati sajtó által dicsért gazdasági reformok ellenére a kádári Magyarország még igen messze van a piacgazdaságtól: lényegében mindent a párt és az állam ural. Thatchernek ugyanakkor imponált az a szívélyes fogadtatás, amely például a Nagycsarnokban is fogadta, s arra a következtetésre jutott, hogy nincsenek kommunista népek, csak kommunista rendszerek.

A budapesti nyitás hozzájárult a szovjet–brit kapcsolatok felmelegedéséhez is. Mihail Gorbacsov 1984-ben, három hónappal pártelnökké választása előtt Nagy-Britanniában járt, s a chequers-i miniszterelnöki rezidencián folytatott beszélgetés után Thatcher ezt a kedvező véleményt adta róla: „Együtt tudunk működni". Ez alatt elsősorban azt értette, hogy meg tudják őrizni a „nukleáris békét". Nem rejtette véka alá, hogy tulajdonképpen hálás Gorbacsovnak, amiért nem fogadta el Reagan elnök érvelését a nukleáris fegyvereket kiiktató „csillagháborús" program kapcsán. 1986-ban a brit miniszterelnök hivatalos látogatást tett Moszkvában, s ott éppúgy viselkedett, mint az EK-csúcstalálkozókon: a saját meggyőződésének nyers őszinteséggel adott hangot. „Miért nem bízunk meg önökben, Mr. Gorbacsov? – tette fel a kérdést –, Magyarország, Csehszlovákia, Afganisztán". Thatcher mindenesetre teljes mértékben támogatta Gorbacsov törekvéseit a szovjet rendszer átalakítására, a „peresztrojkára" és a „glasznoszty", a nyilvánosság bevezetésére. Több politikai megfigyelőnek (s annak idején e sorok szerzőjének is) feltűnt, hogy a szabadság bajnokaként és az életképtelen kommunizmus kérlelhetetlen ellenfeleként Thatcher jóval nagyobb népszerűségre tett szert a szovjet tömbhöz tartozó országok értelmiségi köreiben, mint a brit egyetemek világában…

Végül említsük meg röviden, hogy Thatcher tárgyalásokat kezdett a másik kommunista nagyhatalommal, Kínával is, mert rendezni kellett a brit koronagyarmat, Hongkong sorsát. A Kínától 1898-ban kikényszerített bérleti szerződés ugyanis lejárt 1997-ben. London azt szerette volna, ha meghosszabbítják ezt a bérleti jogviszonyt, de Peking ragaszkodott ahhoz, hogy visszanyerje a gazdag város feletti szuverenitását. 1984-ben így végül abban egyeztek meg, hogy a britek lemondanak igényükről, a kommunista kínai kormány viszont 50 évre garantálja Hongkong „különleges státusát". Az „egy ország – két rendszer" elvet alkalmazták, vagyis Peking fél évszázadra garantálta Hongkongnak, hogy megtarthatja kapitalista berendezkedését. A szerződés megnyugtatta a koronagyarmat üzletembereit és megállította a tőke elvándorlását, de 2007-ben Lady Thatcher úgy nyilatkozott, hogy megbánta, hogy annak idején belement ebbe a kompromisszumba.

**Kinnock és az 1987-es választások**

Az elektronikus tömegtájékoztatás korában a vezetők személyiségének a szerepe felértékelődött a politikában – ezért alkották meg a politológusok a „vezérelvű demokrácia" fogalmát. E körülményt figyelembe véve választotta meg a Munkáspárt elnökké az 1983-as vereség után a „fiatalos és dinamikus" benyomást keltő Neil Kinnockot. Ő 1942-ben született Walesben, egy bányásztelepülésen, ahol „úgy szívta magába a szocialista elveket, mint a levegőt". A cardiffi egyetemen tanult, és gyors felemelkedését leginkább kivételes szónoki képességének köszönhette. A balszárnyról jött, ahonnan az előző elnök, az őt ajánló Foot is, de nem az „ultrabalról" – megválasztása után annak a hagyománynak a feltámasztására törekedett, amely szerint a Labour Party „sok vallás temploma", vagyis sokféle irányzatot befogad. Thatchert azzal vádolta, hogy a saját népe ellen vív háborút, és megerősítette, hogy pártja őrködni fog a szakszervezeti jogok felett. A középrétegek megnyugtatására viszont elhatárolta magát a Tony Benn vezette „ultrabaltól". Nem engedett a

Liverpoolt irányító munkáspárti önkormányzat „militáns” vezetőinek sem, akik – felelőtlenül osztogatva a segélyeket – eladósították a kikötővárost. Mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy meg tudja szólítani az „új középosztályt” – ez csak Tony Blairnek sikerült a kilencvenes évek végén. (A Munkáspárt nyolcvanas évekbeli hanyatlását párhuzamba lehet állítani a kontinens szocialista–szociáldemokrata pártjainak a helyzetével. Ebben az évtizedben a baloldal az NSZK-ban és Franciaországban is defenzívába szorult – nyilvánvaló összefüggésben a jóléti állam pénzügyi válságba sodródásával.) Külpolitikai téren viszont egészen szélsőséges álláspontot foglalt el Kinnock: CND-es múltjával összhangban ő is kiállt az egyoldalú nukleáris leszerelés mellett, noha az önálló brit nukleáris erő elutasítása nagyon sok polgárt elriasztott a párttól.

A második Thatcher-kormány mandátuma ugyan 1988 nyaráig volt érvényes, a miniszterelnök úgy döntött, hogy már 1987 júniusában az urnákhoz szólítja a briteket. Az igen forró hangulatú kampányban a vetélytársak ezúttal szinte minden fontos kérdésben gyökeresen eltérő álláspontot képviseltek. Kinnock sötét képet festett a thatcherizmus alatt nyögő országról, és kijelentette: Thatcher újabb győzelme dickensi rémálommá változtatja Nagy-Britanniát, koldusokkal és az éhségtől hajtott tolvajokkal népesítve be az utcákat. A kormányfő a közvélemény-kutatások fényében kedvező kilátásokkal foghatott bele a kampányba, amelyet lényegében arra a gondolatra épített: „Nagy-Britannia létérdeke egy harmadik konzervatív győzelem”. 1987-ben a brit gazdaság növekedési üteme, mint már említettük, elérte a 3 százalékot, az infláció pedig nem haladta meg 3,5 százalékot. Thatcher és hívei felidézték a hetvenes évek pénzromlását és a nagy sztrájkokat, és azzal ijesztgették az újdonsült részvénytulajdonosokat, hogy Kinnockék mindent vissza fognak venni. Az össztüzet azonban az ellenfél legsebezhetőbb pontjára, az egyoldalú nukleáris leszerelésre összpontosították. A választások előtti utolsó tory pártkonferencián Thatcher kijelentette: „Egy munkáspárti Nagy-Britannia semleges ország lenne. Ez lenne a legnagyobb nyeresége a Szovjetuniónak negyven év óta.” A brit televíziós újságírás egyik sztárja, David Frost ez ügyben ugyancsak „megszorította” Kinnockot, aki a nagy nézettségű műsorban – akaratlanul is – azt a benyomás keltette, hogy a Labour-kormány gerilla-hadviselésre buzdítva próbálna ellenállni egy külföldi támadásnak…

1987 júniusában a voksok 42 százalékával 376 képviselői helyet szereztek a konzervatívok, a Munkáspárt 31 százalékkal 229-et, míg a szociáldemokraták és a liberálisok szövetsége 22 százalékkal csak 22 mandátumot. Az eredmény megerősítette annak az új szociális-politikai térképnek a kontúrjait, amely 1979-től kezdve egyre markánsabban rajzolódott ki. Skóciában, Walesben és Észak-Angliában a Labour Party dominált, míg a toryk nemcsak megőrizték pozícióikat Délen és Délkeleten, hanem tovább hódítottak Közép-Angliában, sőt még Nagy-Londonban is. Thatcher sikerének ezúttal is kulcstényezője volt, hogy sok fizikai munkást is megnyert – az egyharmadukat a maga oldalára tudta állítani, többet, mint addig bármikor. A szakszervezetek taglétszáma, meggyengülésükkel összefüggésben, jelentékenyen csökkent – akárcsak az önkormányzati bérlakásokban élők aránya (1979-ben 32,5 százalék, 1987-ben 27 százalék). 1987-re körülbelül egymillióan vásárolták meg kedvezményesen az otthonukat az önkormányzatoktól, s az ő többségük Thatcherre szavazott. Ugyanezen tendencia érvényesült azoknak a körében is, akik újdonsült részvénytulajdonosok lettek, és e csoport sem nevezhető jelentéktelennek: míg 1979-ben a lakosságnak csak

7 százaléka rendelkezett részvényekkel, 1987-ben már 19 százalékuk. A British Gas és a British Telecom privatizálásánál tudatos törekvés volt a kormány részéről, hogy a részvények „kisemberek" kezébe kerüljenek, erősítendő a kapitalizmus iránti elkötelezettségüket. Egyik beszédében Thatcher maga ismerte el, igen sokat elárulva gondolkodásmódjáról, hogy a privatizációs program „ideológiai alapú" volt: ha pusztán csak a gazdasági racionalitást nézik, célszerűbb lett volna a részvényeket már működő cégeknek juttatni, de a jövő szempontjából fontosabbnak tűnt a tulajdonosi tudat és felelősség minél szélesebb körben való kialakítása.

**Két nemzet vagy egy?**

Tagadhatatlan, hogy a stabil munkahellyel rendelkezőknek megnőtt a jövedelme a nyolcvanas években – és a thatcherizmus belső logikájából az is következett, hogy minél jobb munkaerő-piaci pozícióval rendelkezett valaki, annál inkább részesült a „neokonzervatív" (azaz neoliberális) gazdaságpolitika előnyeiből. Hogy morálisan ez helyes volt-e? A thatcherista optikából nem volt kétséges a válasz: éppen a piac az, amely valóban morális alapú rendet tud kialakítani. (Egy fanatikus monetarista, W. Rees-Mogg a *Times*ban írott cikkében egészen addig ment el, hogy Keynesnek a „természeti törvények" áthágását vetette a szemére, s felfogását összefüggésbe hozta Cambridge „homo-erotikus" atmoszférájával.) A *New Society* című baloldali társadalompolitikai hetilap viszont azt állította, hogy Nagy-Britanniát egy szakadék szeli ketté, amelynek mentén két – párhuzamos – társadalmi rendszer kristályosodott ki. Az egyikben a piacgazdaság uralkodott, és dinamikus volt a fejlődés, míg a másik az állam által juttatott morzsákon tengődött, s bürokratikus irányításra szorult. Az *Economist* számításai szerint 1979 és 1986 között a dolgozók legrosszabbul fizetett 10 százaléka reálértéken 3,5 százalékkal növelte jövedelmét, míg a felső 10 százalék 23 százalékkal. Az átlag ötszörösét megkeresők tiszta jövedelme pedig 38 százalékkal nőtt 1979-hez képest. (A munkavállalók heti átlagbére 1986–1987-ben 200 font körül mozgott, a nyugdíjminimum heti 40 font volt, a munkanélküli segély pedig heti 31,5 font.) Erősen eltérő mértékekben, de a britek nagy többsége jobban állt anyagilag a nyolcvanas évek végén, mint tíz évvel korábban. A Disraeli által emlegetett „két nemzet", a jómódúak és a szegények egymáshoz viszonyított arányai alaposan megváltoztak a viktoriánus időkhöz képest – más kérdés persze, hogy a veszteseket kisebbségbe kerülésük nemigen vigasztalta.

A Thatcher-éra a társadalom gondolkodásában is mélyreható változásokat idézett elő. A kormányfő nem titkolta, hogy tulajdonképp még a gazdasági eredményeknél is fontosabbnak tartja a britek gondolkodásmódjának a megváltoztatását. Modernizációs stratégiáját is a viktoriánus értékek feltámasztására, s különösen az öngondoskodás erényének a gyakorlására kívánta alapozni. E küzdelmében nagy segítséget kapott a jobboldali tömegsajtótól: eszméinek terjesztésében a legtöbbet talán Rupert Murdoch *Sun*ja, a legnagyobb példányszámú jobboldali bulvárlap tette. A brit társadalom értékrendje azonban ekkor már nagyon-nagyon messze volt a viktoriánus időkétől. Hogy mennyire, azt sok mindennel lehetne érzékeltetni; a terjedelmi keretekre tekintettel elég talán csak arra utalni, hogy míg 1914 előtt a házasságon kívüli születések aránya 3 százalék körül mozgott, addig 1988-ban a gyermekek egynegyede

házasságon kívüli kapcsolatból született. S a házasságok sem tartottak sokáig: míg a két világháború között 100 házasságra esett egy válás, addig a nyolcvanas években a válások száma csak minimális mértékben maradt el a házasságkötésekétől. Egy vonatkozásban viszont minden jel szerint sikeres volt a kormányzat, még pedig abban, amit Kavanagh professzor így fogalmazott meg: Thatcher legnagyobb eredménye abban állt, hogy korlátozni tudta az állammal szemben támasztott igényeket. Vagyis megértette a lakossággal, hogy mit nem várhatnak a vezetéstől…

A „régi" konzervativizmussal szakító „neokonzervatív" gondolkodásmódtól idegen volt a tradíciók iránti elkötelezettség, és ennek lecsapódásaként egyre inkább háttérbe szorult az a magatartási minta, amelynek a „gentleman" volt az eszménye. Helyére a versenyre sarkalló teljesítmény-ethosz lépett. Ez pedig nem igazán kedvezett az olyan klasszikus angol vonásoknak, mint az önmérséklet, az udvariasság vagy épp az *understatement* használata, azaz (bár ezt szinte lehetetlen magyarra fordítani) a tudatosan visszafogott fogalmazás, ami egy sajátos mentalitást tükröz. Az új korszellem hatására London fokozatosan elveszítette korábban kialakított kísérletező-avantgárd arculatát, és a kilencvenes évekre a „yuppiek" divatja uralta el, a karriéréhes fiataloké, akik mindenben „trendik" akartak lenni, s a posztmodern városrésszé alakított Docklands luxusépületeibe kívánkoztak.

Thatcher munkatársai a kultúrpolitikában is a versenyt igyekeztek támogatni. A BBC-t sok bírálat érte a konzervatívok részéről, mert túlságosan liberálisnak tartották; egy újabb vetélytársként 1982-ben létrehozták a „Channel 4" tévétársaságot. Ethoszában azonban ez sem különbözött nagyon a BBC-től. A brit filmipar jó néhány nívós alkotása e csatorna megbízásából készült el; a szélesebb nézői igények kielégítésére pedig itt indult el a „gondolkodó ember szappanoperájaként" reklámozott *Brookside.* A BBC minden tekintetben állta a versenyt, és legnézettebb sorozatait, az *Eastender*st és a *Coronation Street*et nem tudta lekörözni a Channel 4 produkciója. Egészében véve elmondható: a brit televíziózás igen magas színvonalú volt, és számos műsora joggal aratott világsikert.

Az oktatásügy vezetői, nem alaptalanul, a brit iskolarendszer hiányosságait is hibáztatták a gazdasági gondokért. A Munkáspárt csak készült rá, a toryk megtették: 1988-ban bevezették a nemzeti alaptantervet, előírva, hogy mely tárgyakat kötelező mindenütt tanítani. A felsőoktatás finanszírozását a thatcheri értékrend jegyében módosították: a pénzek szétosztásának jogát kivették az egyetemi tanárokból álló *University Grants Commission* kezéből, és egy új testületre, a *Universities Funding Council*ra bízták, amelyben az ipar és a kereskedelem képviselői is részt vettek.

1981-ben jelent meg az első IBM személyi számítógép egy akkor még kevéssé ismert cég, a Microsoft MS-DOS programját használva. A következő évben piacra dobott Commodore 64 gyorsan népszerűvé vált a szigetországban, rövidesen azonban brit versenytársai is támadtak: Clive Sinclair ZX Spectrum-a, és, 1984-ben a sikeres londoni vállalkozó, Alan Sugar elektronikai cégének az új személyi számítógépe, az Amstrad. Az utóbbi továbbfejlesztett változatai nagy karriert futottak be, és még a kontinensen is elég sokat eladtak belőlük. Egy brit kutató, az Oxfordban végzett Tim Berners-Lee dolgozta ki 1989-ben a svájci CERN-központban egy új „hipertext"-változattal a világot meghódító „világháló", a World Wide Web alapelveit – a következő évszázad alakításához valószínűleg egyetlen politikus sem járult hozzá ehhez fogható mértékben.

A birodalom örökségeként az ázsiai, a karibi és az afrikai bevándorlók sajátos szubkultúrákat alakítottak ki a szigetországban, saját rádió- és tévécsatornákkal. 2001-ben Nobel-díjjal is kitüntették a trinidadi születésű, indiai családból származó V. S. Naipault, aki posztkoloniális témákat dolgozott fel regényeiben. (Magyarul is megjelent: *Eva Peron visszatér; A nagy folyó kanyarulatában.*) De megemlíthetjük a Bombayban született Salman Rushdie-t is, akinek az életét a brit hatóságok védték meg, miután a *Sátáni versek* (1988) című művével magára vonta az iszlám szélsőségesek haragját – s Khomeini iráni ajatollah halálra is ítélte. A brit társadalom multikulturálissá válása erősödő feszültségeket is érlelt a kilencvenes évekre, mert a multikulturalizmus gyakorlata az egyes szubkultúrák bezárkózását, és szegregálódását is magával vonta.

## A harmadik győzelem – és a bukás (1987–1990)

Bár a thatcherizmus, mint láttuk, mindenekelőtt gazdasági programként bontakozott ki, 1988-tól egyre inkább az európai integrációt elutasító politikaként jelent meg – ez magyarázza, hogy az utolsó fejezetet a nemzetközi dimenzió tárgyalásával kezdjük.

### A brugge-i beszéd

Többek meglepetésére Thatcher 1986-ban mégis aláírta az Egységes Európai Alapokmányt (Single Europen Act), amely 1992-re előirányozta a Spanyolországgal és Portugáliával is kibővült Európai Közösség teljes gazdasági unióját, az áruk, a munkaerő és a tőke szabad mozgását. Eric Evans brit történész ezzel kapcsolatban feltételezi, hogy a miniszterelnök tulajdonképpen nem is volt igazán tisztában az aláírás következményeivel, hiszen ez zöld utat adott mindannak, ami ellen ő oly elszántan küzdött. További erőteljes lökést adott az integráció elmélyítésére, hogy 1985-ben Jacques Delors-t választották az EK nagy hatalmú Bizottságának az élére. Ő megtestesítette mindazt, amitől Thatcher ösztönösen viszolygott – szocialista volt és föderalista, ráadásul francia. Delors 1988-ban nagyszabású tervezetet dolgozott ki, amely indítványozta egy egységes európai monetáris rendszer megteremtését, egy központi bankkal és közös pénznemmel.

Felettébb valószínű, hogy a „Delors-terv" motiválta Thatchert miniszterelnöki periódusának egyik legjelentősebb külpolitikai beszédére, amelyben Európa kívánatos jövőjével kapcsolatos felfogását körvonalazta. 1988 szeptemberében a belgiumi Brugge-ben kijelentette, hogy az Európai Unió csak akkor lehet sikeres, ha „független és szuverén államok önkéntes és aktív együttműködésére" épül – vagyis ha nem válik valamilyen nemzetek fölötti bürokratikus szervezetté. Az egyes nemzeteknek saját egyéniségük van, s ezt meg is kell tartaniuk! Európa rossz irányban halad tehát, ha egy mesterséges identitást akar kialakítani – Nagy-Britannia ehhez nem lesz partner. Ez az állásfoglalása egybevágott a brit konzervatívok hagyományos felfogásával – és tulajdonképpen De Gaulle francia elnök koncepciójával is a „nemzetek Európájáról". A nemzetek fölötti dimenzió elutasításán túlmenően a thatcheri értékrend is be benne

volt abban a megállapításában, amely szerint „nem azért szűkítettük Nagy-Britanniában az állami cselekvés határait, hogy azokat európai szinten állítsuk vissza egy olyan szuperállam keretében, amelyet Brüsszel irányít”.

Tény ugyanakkor, hogy Thatcher Európa-képét saját kormányának több befolyásos tagja sem osztotta maradéktalanul. Lawson pénzügyminiszter például gazdasági racionalitásból mindenképp szerette volna, ha a britek csatlakoznak az Európai Monetáris Rendszer egyik legfontosabb mechanizmusához, az árfolyam-lebegtetés rendszeréhez (Exchange Rate Mechanism, ERM), amely meghatározott sávon belül rögzítette a tagországok valutáinak árfolyamát. Ez ugyanis segíthetett volna a font stabilitásának a megőrzésében. Ebben Thatcher másik régi szövetségese, Howe külügyminiszter is egyetértett kollégájával. Emiatt mindkettőjüknek elmérgesedett a viszonya a kormányfővel, aki a korábbiaknál is gyakrabban kérte az európai pénzügyi rendszer esküdt ellenségének, Alan Walters professzornak a tanácsait.

1989 júniusában, az Európai Unió madridi csúcsértekezlete előtt Lawson és Howe együttes erővel, a lemondásukat is kilátásba helyezve igyekezett meggyőzni Thatchert arról, hogy mondjon igent a monetáris unió tervére. A miniszterelnök nem rejtette a véka alá roppant erős fenntartásait – a közös központi bankról azt mondta az újságíróknak, hogy olyat nem szeretne látni, amíg él, sőt még a túlvilágról sem… Végül, fogcsikorgatva – ahogy a visszaemlékezésében írja, magára hagyatva – „hosszú távú célként” belement a pénzügyi unió gondolatának az elfogadásába. Ezért azonban mindkét kollégájának törlesztett. A leghosszabb ideig szolgáló miniszterét, Howe-t már a következő hónapban leváltotta a Foreign Office éléről, Lawsonnal szemben pedig a nyilvánosság előtt is látványosan Walters pártjára áll. A pénzügyminiszter 1989 novemberében beadta a lemondását – ekkor került a helyére John Major, aki végül rábeszélte Thatchert az ERM-hez való csatlakozásra.

**Nagy-Britannia és a szovjet tömb szétesése**

1989-ben történelmi léptékű változások zajlottak le Közép- és Kelet-Európában: a kommunista diktatúrák sorra megroppantak, és mindenütt elkezdődött a „rendszerváltoztatás” folyamata. Lengyelország és Magyarország kezdte, november 9-én ledőlt a berlini fal, és az év végére a népharag Romániában is elsöpörte a Ceauşescu-rezsimet. A Nyugat fegyverek nélkül megnyerte a hidegháborút. „A hidegháború nyitja Kelet-Európában rejlett” – írja John Lukacs, s e megállapítást igazolni látszik, hogy az itt lezajlott változások vetettek véget a bipoláris világrendnek, és zárták rövidre a 20. századot.

Mi volt a britek reakciója? A memoárjában Thatcher a következő szavakkal foglalta össze a történtek értékelését: „Nincs veszélyesebb helyzet a nemzetközi politikában, mint amikor nagy birodalmak bomlanak fel”. Nagy-Britanniát – akárcsak a többi nyugati országot – felkészületlenül és váratlanul érte a szocialista világrendszer összeroppanása. A hidegháborúban aratott győzelem nem váltott ki osztatlan örömöt: veszélybe került a bipoláris világrendben kialakult nemzetközi stabilitás. Láttuk: valójában az egész „rövid” 20. században a biztonság és a stabilitás megőrzése volt a brit külpolitika első számú prioritása. Thatcher azon politikusok közé tartozott, akik

egyértelműen lassítani kívánták a változások szédítő ütemét; a követendő magatartást úgy határozta meg, hogy a „szabadság offenzíváját össze kell kapcsolni az európai stabilitás megőrzésével".

Bár 1989 végére a Keletről jövő katonai fenyegetés minimálisra zsugorodott, Thatcher Nagy-Britanniája – a George Bush vezette Egyesült Államokkal ellentétben – úgy látta, hogy ez nem indok arra, hogy a Nyugat érdemben csökkentse hagyományos és nukleáris katonai arzenálját. Különösen ragaszkodott Thatcher az utóbbi megőrzéséhez – és ahhoz, hogy a NATO-t a Varsói Szerződés feloszlatása után is őrizzék meg. (S a nyugati védelmi szervezetbe az új közép-európai demokráciákat is be kívánta fokozatosan vonni, tegyük hozzá.) A Szovjetunióhoz fűződő viszony tekintetében abból indult ki, hogy Gorbacsovot, akivel jó személyes kapcsolatot alakított ki, s akiben a reformok letéteményesét látta, mindenáron támogatni kell – álláspontját azzal támasztotta alá, hogy a Szovjetunió a „szatellit-államok" elveszítés után is szuperhatalom marad. Ez jól tükrözi, hogy miniszterelnöksége alatt még az egyébként éles szemű politikus maga sem számolt a Szovjetunió gyors és teljes felbomlásával.

A közép-európai átrendeződés napirendre tűzte a két német állam egyesülését is – és Thatcher ezt egyáltalán nem nézte jó szemmel. Miért? Részben történelmi okokból. „Elvégre két világháborúnk is volt, nemde?" – fogalmazta meg igen szókimondóan az aggályait a londoni *Independent*nek. De más szempontjai is voltak. A jövőt illetően abból indult ki, hogy az egységes Németország túlságosan erős lenne ahhoz, hogy csak egy szereplő maradjon a sok között az Európai Unión belül. Thatcher régi munkatársa, az Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumot vezető Nicholas Ridley még tovább ment az aggályoskodásban, amikor kijelentette: a tervezett pénzügyi unió nem más, mint egy „német svindli", aminek az a célja, hogy a németek egész Európát megkaparintsák maguknak. A franciák pedig a németek „uszkárjaiként" viselkednek, tette hozzá nem éppen diplomatikusan… 1989 novemberében Thatcher megpróbálta Bush elnököt lebeszélni a német egység támogatásáról, s miután kudarcot vallott, 1990 januárjában Mitterrand francia elnökkel akart szövetkezni az egyesítés feltartóztatására. Az a gondolat merült fel benne, hogy az EU intézményeit használják fel az egyesítés folyamatának megakasztására vagy legalábbis jelentős lassítására. Miután azonban Kohl kancellár keresztül tudta vinni, hogy Kelet-Németország automatikusan tagja legyen az Uniónak, ez a megoldás is kútba esett. Ezért ragaszkodott a Washington által javasolt „kettő plusz négy" formulához, ez ugyanis bevonta a két német állam tárgyalásaiba azt a négy hatalmat, amelyek a világháború végén kialakították a német rendezés kereteit. (A hangsúlyokat megfordítva Thatcher szívesebben beszélt „négy plusz kettőről"…) Emlékirataiban ezt a mérleget állította fel: „Ha volt olyan terület az általam folytatott külpolitikában, amelyen teljes kudarcot vallottam, az a német újraegyesítéssel kapcsolatos politika."

Valószínű, hogy kevésbé találta volna nyugtalanítónak a német kérdést Thatcher, ha jobban bízott volna az európai integrációban. A szovjet blokk összeomlása új kihívás elé állította az Európai Uniót – s támogatóinak és ellenzőinek egyaránt új ösztönzést adott. Az előbbiek azzal érveltek, hogy csak a szorosabb integráció keretében lehetséges Németország hatékony lekötése, először is tehát el kell elmélyíteni az integrációt. London nem osztotta ezt a véleményt, és arra mutatott rá, hogy ez az út jelentékenyen megnehezítené az új keletközép-európai demokráciák csatlakozását. Nem véletlen, hogy Thatcher már az említett brugge-i beszédében hangsúlyozta: „Mindig is úgy

fogunk tekinteni Varsóra, Prágára és Budapestre, mint nagy európai városokra". A közép-európai országok felvételének ügye tehát nyomós érvet adott a briteknek a „laza" szerkezű Európai Unióért régóta folytatott küzdelmükben.

Említsük még meg, hogy 1990-ben Thatcher másodszor is ellátogatott Budapestre, ahol ezúttal már lényegesen kedvezőbben értékelte a politikai helyzetet, mint 1984-ben. Memoárjában hangsúlyozza: Antall József „igazi konzervatív politikus" volt, olyan, akinek a kezében „biztonságban volt az ország".

**A végjáték**

1987 júniusában Thatcher megkezdte harmadik miniszterelnöki ciklusát, ám ebben jóval kevesebb szerencséje volt, mint a két előzőben. A választási sikert követő eufóriát először 1987 októberének „fekete hétfője" rendítette meg: a New York-i tőzsdekrach igen érzékenyen érintette a londoni Cityt is. Ez azonban még nem tántorította el Lawsont attól, hogy pártja választási ígéretét teljesítve 1988-ban még tovább csökkentse az adókat – gazdasági elemzők szerint túlságosan is, mert a fogyasztói kereslet ugrásszerű bővülése újabb inflációs hullám kiindulópontjává vált. Megingott a nehezen megteremtett gazdaságpolitikai stabilitás: a brit gazdaság növekedési üteme 1988-tól ismét lassulni kezdett, az árak egy év alatt csaknem 8 százalékkal nőttek, s válaszul a Bank of England kénytelen volt az irányadó kamatlábat 7,5 százalékról 15 százalékra emelni. 1990 áprilisában Thatcher mégis megtett egy olyan lépést, amely nemcsak csökkentette a népszerűségét, hanem kifejezetten súlyos belpolitikai feszültséget váltott ki: a helyi önkormányzatok finanszírozásának átalakítása céljából bevezette az úgynevezett „fejadót" (poll tax).

Ez régi terve volt, mert addig az a gyakorlat érvényesült, hogy a polgárok anyagi helyzetéhez és az ingatlanuk értékéhez igazított úgynevezett házadó fizetése alól a kisjövedelműek teljesen mentesültek – különösképp azokon a területeken, amelyeket a Munkáspárt irányított. A miniszterelnök ezt méltánytalannak találta, főleg, hogy egyes önkormányzatok még kifejezetten „sportot is űztek" a jómódúak megsarcolásából. Angliában és Walesben a házadót az úgynevezett „kommunális adóval" váltatta fel, amelyet a családi és jövedelemi helyzettől függetlenül személyenként kellett mindenkinek fizetnie. Mértékét a helyi önkormányzat határozhatta meg, de a kivetésétől nemigen tekinthetett el, mert az állam nem volt hajlandó pótolni a kieső összeget. A nép által azonnal „fejadónak" elkeresztelt közteher egy adott körzetben teljesen azonos terhet rótt mindenkire – így például Margaret hercegnőt ugyanakkora összeg terhelte kensingtoni palotája után, mint egy kisfizetésű kensingtoni lakost. A feszült helyzetben sokaknak eszébe jutott, hogy a szigetországban ez az ötlet egyszer már robbanáshoz vezetett: az 1381-es Wat Tyler-féle parasztfelkelés kiváltó oka ugyanis épp a fejadó bevezetése volt…

Thatcher talán mégsem bukott volna ebbe bele, ha kormánya olyan egységesen és határozottan áll mögötte, mint korábban. A helyzet azonban nem ez volt: a kabinetet egyre élesebben megosztotta az Európához való viszony. Rendíthetetlen hívei szerint a miniszterelnök utolsó évét egyetlen szóval lehet jellemezni: árulás… E narratívában a megalkuvók és a nyúlszívűek elárulták a „forradalmat" – s a dicsőség eltűnt a földről.

Az ellenfelek szerint viszont van egy másik olvasat is, amelynek a kulcsszava a görög *„hübrisz”,* az önhitt elbizakodottság: a thatcheri „forradalom” túlterjeszkedett lehetőségein, a „fejadóval” éppúgy, mint azzal, hogy harciasan szembefordult Európával. E sorok szerzőjének nem feladata az ítélkezés, ezért csak annyit jegyezzünk meg röviden, hogy az elégedetlenkedők élére Thatcher régi ellenfele, a hatalmas személyes vagyona ellenére „egy nemzetben” gondolkodó Heseltine állt, aki a Westland-ügy miatt 1986-ban lemondott a hadügyi tárca vezetéséről. (A csődbe jutott Westland-gyárat, amely helikoptereket gyártott, Thatcher az amerikai Sikorsky-cégnek akarta eladni, az Európa-barát Heseltine viszont egy nyugat-európai konzorcium keretében próbálta a gyár fennmaradását biztosítani. A titkos anyagok kiszivárogtatásával súlyosbított ügy addig példátlan feszültséget keltett a kormányon belül.) Amikor 1990 novemberében Heseltine hivatalosan is bejelentette, hogy indul a pártelnöki tisztségért, Howe és Lawson egyaránt a támogatásáról biztosította. A Konzervatív Párt szabályzatának értelmében a parlamenti frakció tagjai jogosultak szavazni az elnök személyéről, és az első fordulóban Thatcher mellett 204-en, vetélytársa mellett pedig 152-en voksoltak. A második forduló kimenetele kiszámíthatatlannak látszott, s egy esetleges kudarc nemcsak a thatcherizmus névadójának, hanem egész politikájának a bukásával is fenyegetett. Thatcher e helyzetben nem várta meg a második fordulót, és benyújtotta lemondását a királynőnek. Maga helyett a pénzügyi tárcát vezető John Majort indította, feltételezve, hogy ő folytatni fogja az addigi irányvonalat. Major megkapta a szükséges többséget – Margaret Thatcher pedig tizenegy és félévi kormányzás után, 1990. november 28-án távozott a Downing Street 10-ből. Egy korszakot is lezárva.